

FRIED ISTVÁN–KELEMEN ZOLTÁN

Tisza

Ilia Mihálynak

*Nyári napnak alkonyulatánál
néztem, hogy úszik el a dinnyebéj*

A víz. A Kezdet. Az Eredet. Mindennek kezdete, mindennek eredete. Épít és pusztít. Formál és rombol. Magával sodor hordalékot, szemetet, szerelmet, hogy szigetet építsen. Szívós munkával vájja a követ, a sziklát, a partot, hogy építésre készítse az embert. Az ember otthon érzi magát a vízben, mert a kezdetre emlékezteti. Létének, fogantatásának kezdetére, védettségére. Ősi kortársaink, az antikok tudták: a hazatérés út a vízen lefelé. Lét és Halál. Halálhoz-lét. És a Létnek értelmet adó Halál. A víz adja. Mint költők látomása. Mint léttapasztalat.

Adja az élet folyamatát, folyamát.

A víz. Találkozásunk azzal a négy elemmel, mely(ek)ből a régiek a mindenséget származtatták, alapvetően kettős. Misztikus–metafizikai, de szakrális és profánul hétköznapi. Mindennapjaink apró, észrevétlen részesei ők, de bármelyik pillanatban lenyűgöző, fenséges, ősi erővé válhatnak, azzá a szakrális objektummá, melyet tisztelet, szeretet és félelem övezett évezredekig.

*

Az „elem”, melyet Hérakleitosz elsőként tételezett, vérünket újítja, táplálja, frissíti, testünkben árasztva szét önmagát, az életet.

Az élet folyamatát, folyamát. Mert az élet folyik. A vér folyik. Az ember fogantatása pillanatában folyékony, utána még hónapokig folyadékban él, és később is folyadékok alkotják, élük és éltetik mindazt, ami élő, és mindazt, ami spirituális, szellemi és lelki.

A folyóparton ül az emberben folyó élet. Míg nézi a határtalan vizet, issza távoli hegyek borát, összekötve magában és magával teret és időt, régmúltat és a folyóvíz hátán eljövőt. Egységet alkot azzal a folyamattal, amely benne és előtte és körülötte folyik és kering, a nedvességgel, a vízzel, a folyóval.

*

Hasonló a hasonlónak örül. A folyót fölszenteli a bor és a bárka. Az élő élet vére és az emberi hatalom. A bor szellemében az égi rend kering, a bárka szerkezetét az elme rendszere feszíti.

A rossz borból készült könnyű pezsgőt persze hozzacsapják a hajó oldalához, ha az először hasítja az örökké szűzi vizeket. Koccanása valcerütem. Nem egyezik a szeretkezés lassú ringásával, ahogy a folyó nyaldossa-csókolja medrét-partját. Régi korok régi hajói szelték ebben az ütemben a vizet.

*

A nagy víz. Mondják: tenger, az óceán. Földrészeket szétválasztó. Atlantiszt örökre magába fogadó, hogy ne legyen soha többé boldogok szigete. Eszményi állam. Csak nem létező hely. Utópia.

Szeged táján egyszer volt nagy, világraszóló, világok részvétét ébresztő víz. Mikor a folyó kéjesen, csúfondárosan harsogott:

*Délibábos
Dicső várost
Karjaimba tettem,*

hogy aztán harag-csillapultán, megfáradtan, beletörődve a szerencsekerék forgandóságába, jóval halkabban, szinte bocsánatkérően folytatódják az ének:

*Hogy ragyogva
Fénix módra
Még dicsőbben szeressem.*

Így került Szeged a világ fővárosai újságjainak címlapjára, ezért fogott össze megannyi, egymást féltékenykedve figyelő metropolis. Nevük ekképpen került Szeged körútjainak tábláira. A körutakéra, amelyek egyetlen ívet írnak le, ahol a kezdet a vég, s a vég a kezdet, körívet formáz szaporán és nagylelkűen. A körút címadói a nagy vízre emlékeznek és emlékeztetnek: az összefogásra, az együttérzésre, a fájdalomra, a romokra és a messze tűnt régiségre, a talmi újra és a jóakaratra. Körút: Ring, Budapest, Bécs, a Monarchia, ha szerényebb kivitelben is.

A történet nem ért véget. A történet nem szokott véget érni. Mert történik, és nem egyszerűen megtörténik. A folyó magába öleli a Várost, a világ segít a Városnak visszahódítani örökét. S ez örök, eldönthetetlen vitában a természet igazságot tesz. A part és a folyó minden talpalatnyi helyért megküzd egymással. Egymástól ragadnak el egy göröngyöt, letépnek, visszaperelnek, lepusztítanak és újrateremtnek. A történet körívet ír le, a történet (is) kör-út.

Ami még nem úszott le előttünk a folyón, az a jövő. Ami már elhaladt: a múlt. Az idő valójában csak addig létezik, ameddig a folyók folynak. Ameddig a vér folyik. A folyadék. A parton megszűnik az idő. Bokáig süppedsz az iszapba, és bámulod a part menti fákat. Ha elfordulsz a folyótól, kikerülsz szemlélésének nyugalmaiból, és egy másik, parttalan nyugalomba kerülsz a parton. Kívül az időn nem az asszonyöl ringatóboldog monotóniája nyugtat, hanem a nemtelen örök pillanat. Állnak a fák a parton ugyanúgy, mint akkor álltak, amikor a boszorkányok szigetén fellobogtak a máglyák, amikor a víz elöntötte a Várost, amikor a híd a folyóba zuhant, és a levegőbe repült, és amikor családok, szerelmesek vagy barátok ülnek a parton; beszélgetnek, sütkeznek, sütnek-főznek.

Persze a folyó is tudja, hogy nincs Idő. Én gyűjtöttem meg a máglyát a szigeten, és én úsztam vízi hullaként a szennyes árral, mikor a folyó bőgve törte át a gátat. Jövő, jelen, múlt kavargó a folyóban.

*

Miniszterelnököknek, kormánybiztosnak, Arany János költőlelkű tanítványának adta nevét. Egykor a legmagyarabb folyónak nevezték, hiszen sosem hagyta el Magyarország területét. Nem úgy, mint a Duna, amely a távolban eredt; s jóllehet, életútjának Magyarország volt (s talán ma is) legemlékezetesebb, politizálóan költői, Ady Endrétől, József Attilától a poézis örökébe emelt epizódja, sietve haladt célja, a tenger felé, amely a messziségben várva várta. A Tisza hajdan itt született, itt egyesült a Dunával, magyar tájak és emberek, dalok és növények üzenetének tolmácsolását bízva a Dunára, hogy a roppant tengerbe is belesugojon a magyar szó, a gondolat, az érzélem,

az ének. S hogy a Történelem önkénye új határokat szabott ki, a Tisza színmagyar beszédébe más nyelvek vegyültek, mégis magyar maradt, magyar volta nem (bármily lényeges) epizód, nem mellékesemény, peremmotívum, hanem jellegadó, meghatározó. Hídjait nem a nagyváros számkivetettjei avatták fel, nemzetközi folyóiratnak sem engedte át nevét, pusztán egy sok vihart látott, szüntelen megújulásra képes irodalmi folyóirat hirdeti büszkén: a Tisza tájáé, a *Tiszatáj* szűkebb pátriája. Nem kölcsönzi nevét irodalmakat-kultúrákat átfogó régióknak. Sosem mondták róla, hogy bölcs, zavaros és nagy. Titkait szemérmesebben őrizte-őrzi. Ravaszkodni sem szokott, aligha állítható róla, hogy folyam-róka lenne, hogy csak úgy fecsegne. Partján nem épültek metropolisok, várak vagy országházak. Annál több emberi léptékű város. Nem tart számot nagyhangú ismertségre, bizalommal fogadja a hozzátérőket. Banknak vagy kincstárjegynek sem védjegye, legfeljebb cipőé, amelyben meg lehet járni az életutat, a leginkább gyalog. A Dunának szerény kistestvére; a Dunántúl: Pannónia, a valaha volt Imperium Romanum kies tartománya, délen a mediterrán vidékhez való hasonlósággal, szelídgesztenye-fákkal. S amit közrefog a nagytestvérrel, annak megnevezésében is csak a második hely az övé, Duna-Tisza köze. A Tiszántúl a szegényebb táj, a küszködő embereké, a nehézkesebben formálódó szóé, a keserű tapasztalatokkal rendelkezőké. Az éghajlat is kevésbé kedvező, gyakoribb az aszály, fáradtságosabb errefelé a munka, elfojtottabb az öröm, a napmelegtől gyakran ég a kopár szik sarja.

A ladik, amelyről csimpolyaszó hallatszik, a Dunán úszik. A tiszai ladikon törődött halászok hallgatják halkán a harmonikát; a hideg szél a Dunáról fúj, a tiszai hajós a halpaprikáshoz fogja a halat, hogy nagy kondérokban főzze mindenki öröme, boldog emlékezetre, italos kedvű szomszédok vidítására. Mert nemcsak az ember boldog a vízben, ha szeli a habokat; a hal is úszni akar. A tiszai hal a leginkább. Alkonyi tüzek gyúltak, lobogott a rőzseláng mellettünk, s a gondos halászat termése fő az üstben, színt vált, színesedik, miként a Tisza partján piroslik az este.

Halászlé áll az étlapon, hal és lé, víz, persze, de a Tisza halaitól megnevesedve, megzamatosodva, tartalmasan és erő(telje)sen, torokköszörülőn és paprikásan, koldus-szegényen, királyi gazdagon.

A Tiszába egy legényt öltek, hatvan forintjáért. A Tisza nem vette be a legény testét, kivetette magából, hiszen csak akkor temető, ha kivirágzik. Nem hozza oly távoli föld, népek üzenetét, mint a Duna. Nem jár túl az Óperencián. Nem neveztek el róla államszövetséget, „konföderációt”. Magyarországon méltóságteljesen hömpölyög tova, igazi alföldi folyóként, nevével számosaknak, a közösségnek, nem külön-külön nekem, Neked, neki üzen, Ti, többes szám második személyű névmást tartalmaz nevének első szótaga; pusztán a rövidség kedvéért tegező alakút, talán kissé sértődött formáját; nem amolyan mulató-pezsgős kedvűt, inkább óvó-figyelmeztetőt. Hiszen ő a föld legjámborabb folyója. Csak kivételes pillanatokban lázad, tőri át zúzva a gátat, világot elnyelni készülő haraggal csapva rá a készületlenre. Mégis, inkább kanyargós utat jár be, immár szigorúan szabályozott medrekbe szorítottan, a nép dalaitól kísérve, kelletlenül túrva az emberi beavatkozást.

És mégis így szól a nóta: Holdas éj a Dunán, meg egy jó cigány... Csakhogy ezt énekelhetnék rajnai mellett Regensburgban, ruszli mellett Bécsben, slivovica mellett Pozsonyban. De pusztamérgesi mellett Szegeden, két-három liter után, már ez a dal járja: Szeged híres város, Tápéval határos, ott lakik a babám, kivel leszek páros. Könynyű dal, bölcs dal, magába néző dal: tiszai dal. Budapesten, Baján, Nándorfehérvárt nem járja. Szegeden járja. Az ünnepi játékok alkalmából. Meg a halászlé ünnepi alkal-

mából. Szeged híres város, ám csak attól híres, hogy Tápéval határos. Mert már Villon mester tudta, Párizst is Pontoise tette nevezetessé. Nem kabaréhumor ez. Mélyebbről fakad, amiképpen a tiszai ember érzései is mélyebbről jönnek. Nem szóvicc, nem szótekerés, nem kispolgári élc. Csak kisemberi. Aki tudja, hogy a kicsi lehet nagy, s a nagy(obb) olykor igen-igen kicsi.

Nem operett-dallam, nem magyarázás. Népdal? Műdal? Népies dal – amiként egy tudós kutató besorolta. Túlélte divatot, népszínművek kimúlását, ízlésfordulatokat. Otthonra talált az ezüsttükros kávéházakban meg a fonókban, hosszú téli estéken.

*

*Tisza vize folydogál magában,
Tiszavirág kedve pillangója*

Juhász Gyula

Kevés folyóval tart fenn az ember bensőséges, derűs kapcsolatot. Olyat, ami több is, kevesebb is, mint egy barátság. Ahogy az atomjaink, sejtjeink cserélődnek óráról órára, és mi mit sem sejtünk, ugyanúgy az önmagát örökké és folyton szülő és építő, pusztító és romboló folyóba sem nézhetünk kétszer. Mert az egész van ott, és tudjuk, hogy nekünk mit jelent e táj, amely állandóan változik.

Nyúlik-húzódik, gyorsul, lassul. Nem nézhetünk kétszer ugyanabba a folyóba.

A folyó – ha már a barátod – bemutatja azokat a barátait, akiket nem ismersz, de ő nagyon szeret. Mivel mindkettőtököt nagyon szeret, így azt szeretné, ha egymást is szeretnétek, így hárman lennétek igazán *ti* és sokan, többen, ha sokasodni foszlotok majd életek végén.

Nekem az Oltot a Tisza mutatta be.

A barátság közösség a közösségben; a *te* (Du) legfontosabb, legszebb része a *ti*-nek. *Társ(ás)ág* a *társadalomban*. Álom az államban.

*

Itt ülök, és hallgatom, ahogy a folyó lustán csapkodja a partot, mintha egy óriási ló csapkodná farkával a hátát, hessegetné a legyeket. Bizonyos, hogy a folyó nem választja el a partokat, hanem összeköti. Miként azok ölelik őt, úgy tartja össze őket. Egy ember áll az egyik parton, egy a másikon. A barátság a folyó, amely összeköti őket. Ő maga a kötés.

És ha esik az eső, és a lenti vizek újra összekeverednek a fenti vizekkel, és te lucskosan, átázott ingben ülsz a parton, egy lassan kiürülő palackot szorongatsz és nézed a forró esőt, amely már párállik a szemközti fák sűrűjében, és látod az örök kört, ahogy megtelő folyadéként vonul le a barátság medrében, akkor te vagy a folyó.

*

A Duna ihlette a keringők közül talán a legpoétikusabbat. A Keringőkirály jellegzetes „ráadás”-valcerét. Amely lassan-csöndesen indul, hogy hamarosan átcsapjon az érzelmes dallamba, majd sodró lendületével körtáncba kényszerítse a gondolatot, a táncra vágyást, a magasba szállás illúzióját. A Duna magyarul is őrzi eredetének németiségét. Egyes szám második személyben szólít meg: DU; kedélyesen, gemütlich. Pertuban van a világgal, velem, Veled, bizalmasságot igényel, bizalmaskodik. Összeség a világgal, velem, Veled. Mert úgy tesz, mintha mindenkit ismerne, mindenki keringő-

jének ritmusára lépne, mindenki léptét keringője kedves ritmusára irányítaná. Németül szól hozzánk, hozzám, Hozzád, bécsi németiséggel, weanerisch, Monarchia-németiséggel, meghittén és életvidáman, magabiztosan és derűsen. Mert mindenkit ismer.

Minden folyónak volt (van) istene, mártírja, védőszentje, hőse, szabályozója. Aki szépséget áldozott föl a Rendért, amelyből Rendszer lett. Növényi, állati életet emberi biztonságért, amelyből bizonytalanság lett, vadregényességet, romantikát polgári realizmusért. Csak a dalok őrzik meg a szokások: volt egyszer egy ember előtti béke, s lesz egy ember utáni csend.

*

Jólesik a hosszú utak kóborlásai után újra leereszkedni, leülni a folyó partján a Jászság-Kunság vidékén valahol, és figyelni ezt a hatalmas, ugyanakkor nyugodt és méltóságteljesen barátságos alföldi folyót, mely ilyenkor leginkább egy nagy juhász-kutyára emlékeztet, aki lustán hever a szép nyári nap tűző melegében, és jóleső mozdulatlansággal tűri, ahogy gazdájának tekintete simogatja.

Gazda? Jóbarát? Semmi esetre sem tulajdonos.

A part itt nem olyan megszokott, mint Szegeden, nem is olyan jól kiépített és szép, mint Szolnokon, filmalkotás sem fogja megörökíteni – legalábbis azt hiszem –, mint a csongrádi partot. De szép. Legalább nekem szép. Emberi kéz nyomát alig viseli, bár a messziségből immár nem gémeskút integet, hanem a Kaiser sörgyár építményei nyújtózkodnak. Ez azonban most messze van, talán nem is igaz. Csak délibáb. A valóság a part, ahol ülünk. És a folyó.

Tiszavirág: palingenia longicauda néven mutatkozik be. Rokonai a kérészek családjában lelhetőek. A vízben él többéves lárvaéletet. Autentikus léte ehhez képest: egy múltó pillanat. Alig volt, nincs, a mulandók között talán a leginkább mulandó. Fellobban, elcsitul, lánggal ég, kialszik: gondolat, szépség, eszme, eszmény. Szalmaláng-lelkesedés. Tisza-*virág*. Volt, nincs. Csak emléken. Ott örökre. Szólássá válva, magatartást jellemezve, magyarai móddá minősítve. Gúny, megvetés, önbírálat. De – volt. Legalább egyszer. És csakis egyszer. Éppenhogy, alig, de le nem tagadhatóan. Gyászos napokra vigasztalón, étlettáplálón. Hogy egyszer mégis volt. S talán lesz is, még lehet is. Tisza-*virág*, Tisza – *virág*. Neve folyóból és virágból összeszöve: futó pillanat, emlék, örök-lét. És csakis egyszer. Mint a Lét. A végre saját Lét. A létező ittléte a maga időiségében.

Tiszavirág-időiségében.

1994. június